

Kooperacija u SR Hrvatskoj

Svetozar Livada

Proizvodna suradnja sa individualnim proizvođačima u poljoprivredi nema samo ekonomski značaj, mada obje strane u kooperaciji polaze prvenstveno od ekonomskog interesa, nego i duboki društveni značaj za preobrazaj sveukupne poljoprivrede i sela. Ona je u stvari jedan od najvažnijih instrumenata naše agrarne politike u pravcu šireg podružtvljenja poljoprivredne proizvodnje individualnog posjeda.

I pored činjenice da je društvo od 1957. godine izdvojilo goleme investicije za razvoj društvenog sektora poljoprivrede, proizvodnja na privatnom posjedu i dalje je dominantna u svim granama naše poljoprivrede.¹ Iluzorno bi bilo očekivati da društvo može preko noći preuzeti ili nadomjestiti ove proizvodne kapacitete privatnog sektora, koji se inače uglavnom primitivno, stihijski i nerentabilno iskorištavaju. U sadašnjim okolnostima društvo to ne može postići čak i uz pretpostavku dobrovoljne masovne eksproprijacije individualnih posjednika, i to prije svega zato jer društvo ne raspolaže odgovarajućim brojem radnih mjesta za zaposlenje niti dovoljnim mogućnostima urbanizacije. Stoga će kooperacija još dugo zadržati značaj oblika kojim se, uz jačanje proizvodnje na društvenom sektoru, jedino može povećavati ukupna i tržišna proizvodnja u poljoprivredi. Na taj će se način proizvoditi znatno veće količine neophodnih poljoprivrednih proizvoda, smanjivat će se disproporcija između sirovinске baze i prerađivačke industrije, postepeno će se mijenjati način proizvodnje na privatnom sektoru, a i sami individualni proizvođači. Osim toga, kroz kooperaciju se aktivira radna snaga koja bi inače ostala nedovoljno uposlena u uvjetima agrarne prenaseljenosti, a na drugi se način, barem za sada, ne može apsorbirati. Bilo bi pogrešno shvatiti kooperaciju kao neki cilj sam za sebe, koji će se petrificirati ili će riješiti sve proizvodne i društvene probleme u poljoprivredi i na selu. To je štetno i jednostrano rezoniranje upravo kao i ono koje kooperaciju shvaća kao efemernu pojavu. Treba imati na umu činjenicu, da je društveni sektor u poljoprivredi još uvijek premalen, kako po svojim površinama i kapacitetima proizvodnje, tako i proizvodnim mogućnostima. Stoga je budućnost kooperacije u najužoj zavisnosti od budućih proizvodnih kapaciteta dru-

¹ U SR Hrvatskoj individualni proizvođači još uvijek drže oko 84% obradivih površina, 99% konja, 91% goveda, 95% ovaca, 92% svinja i 96% peradi.

štvrenog sektora u poljoprivredi i učešću njegove proizvodnje u sveukupnoj proizvodnji.

Po ustavnim načelima zemlja je općedruštveno dobro, pa već stoga društvo mora pokazati daleko veći interes za njezino rentabilnije iskorištavanje. Ovo je moguće posebno kroz kooperativnu proizvodnju i zbog toga je inzistiranje na jačanju i intenziviranju proizvodne saradnje društveno nužno i opravdano. Međutim, kooperacija ima društveno ekonomsko opravdanje samo ako ispunjava slijedeća četiri uvjeta:

1) Da upotrebom društvenih sredstava rada optimalno povećava i revolucionira poljoprivrednu proizvodnju. To znači, da postiže maksimalno moguću, ali jeftinu i rentabilnu proizvodnju.

2) Da je u kooperativnim odnosima zastupljena pravilna raspodjela dohotka prema učešću u proizvodnji i radu. Osnovni kriterij adekvatne i pravilne raspodjele dohotka treba da su uložena sredstva i rad. Da bi raspodjela bila pravilna mora se isključiti mogućnost prisvajanja neopravdane dobiti, jer ukoliko individualni proizvođač prisvaja više od uloženi sredstava i rada, onda dovodi u pitanje socijalističku proširenu reprodukciju, a ukoliko pak društveni subjekt uzima neopravdano veći dio, to utječe na smanjenje interesa kooperanata za daljnju proizvodnu suradnju.

3) Da se kroz kooperaciju ostvaruje socijalistička proširena reprodukcija, što se može smatrati konstitutivnim elementom kooperacijske proizvodnje.

4) Da kooperacija sadrži u sebi samoupravnost u formi asocijacije proizvođača u poljoprivredi. Samoupravnost znači da se sprovodi osnovno načelo društva — samoupravljanje i razvijanje socijalističkih odnosa u proizvodnji, što pretpostavlja jednaka prava kooperanata u odlučivanju o organizaciji proizvodnje i raspodjele.

Najveći dio negativnih pojava i neuspjeha u kooperaciji u suštini su odraz neprimjenjivanja ovih načela. Kooperacija do sada nije dovoljno izučavana iako je praksa djelomično dala podloge za sagledavanje zakonitosti i tendencija kooperacijske proizvodnje kao i za neka teoretska uopćavanja. Do sada su se i suviše smjelo uopćavala pojedinačna dostignuća, koja su poljoprivredne organizacije jednostrano primjenjivala i na šira područja.

U daljnjem izlaganju namjera nam je da detaljnije analiziramo dosadašnja iskustva u razvijanju kooperacijskih odnosa na našem selu u SR Hrvatskoj i da se u smislu prethodnih napomena kritički osvrnemo na do sada pređeni put kooperacije.

Kooperacija, kao svojevrsan oblik proizvodnje šire se počela razvijati 1957. godine. Tada je u SR Hrvatskoj u kooperaciji bilo obuhvaćeno 10.122 gospodarstva sa 7.966 hektara površine. Prosječna površina po jednom kooperantu kretala se oko 0,8 ha, a to je znatno manje od prosječne površine koju posjeduje jedno gospodarstvo (3,5 ha). Znači, učešće površina u kooperaciji po jednom kooperantu bilo je nešto manje od jedne četvrtine površina koju u prosjeku posjeduje jedno gospodarstvo. Dok je 1957. godine bilo obuhvaćeno kooperacijom samo 0,4% obradivih površina individualnog sektora, već 1962. godine bilo je 6,2%. Učešće površina pod kooperacijom u svim društvenim površinama stalno je raslo, tako da je 1962. godine od 16,5% ukupnih obradivih površina u SR Hrvatskoj koje su bile obuhvaćene društvenom proizvodnjom na kooperaciju otpadalo 34%.

Intenzitet obrade i prosjek prinosa u kooperaciji znatno je niži od proizvodnje na društvenom posjedu, međutim on je ipak znatno viši od proizvodnje izvan kooperacije. Tendencija naglog razvitka kooperacije izrazita je do 1960. godine gotovo u svim granama poljoprivrede, a zatim slijedi blagi pad.²

Tako intenzivan razvitak kooperacije uvjetovali su i neki vanekonomske činiooci, osobito povećani interes za proizvodnju žitnih kultura. Upravo zbog toga dobar dio individualnih vlasnika unosio je manje i u prosjeku slabije površine u kooperaciju. S jedne strane on je na to bio upućen radi preispitivanja uslova proizvodne suradnje, a s druge strane zbog slabe opremljenosti i pomanjkanja radne snage (znatan broj kooperanata ostvarivali su prihode izvan poljoprivrednih djelatnosti).

U razvitku kooperacije očitovale su se slijedeće slabosti:

1) Kooperativni odnosi su se zasnivali šire nego što su to omogućavali kadrovski materijalni, tehnički i tehnološki uvjeti pa je izostao očekivani kvalitet.³

2) Nije postojala sinhronizacija između investicione politike i kretanja cijena reprodukcionog materijala, odnosno nije postojao određeni utjecaj tržišta na specijalizaciju proizvodnje.

3) Neusklađeni odnosi proizvođačkih i prerađivačkih organizacija utjecali su na različiti obim proizvodnje u pojedinim vrstama kooperacije (disproporcija između ratarstva i stočarstva), pa čak i unutar jedne grane (disproporcije između proizvodnje pšenice i kukuruza).

4) Polazilo se od krive pretpostavke da je svako gospodarstvo sposobno i voljno zasnivati kooperativne odnose.

5) Nije se dovoljno vodilo računa o poremećenoj spolnoj i starosnoj strukturi poljoprivrednog stanovništva sela kao i o njenoj niskoj proizvodno-tehničkoj kulturi.⁴

Posljedice ovih, a i nekih drugih neusklađenosti, bile su velike oscilacije površina obuhvaćenih u kooperaciji i niski prinosi što je smanjilo učešće kooperativne proizvodnje u sveukupnoj proizvodnji poljoprivrede.

Zbog svega toga se nisu ostvarila očekivanja da će doći do masovnije dobrovoljne eksprijacije individualnih posjednika odnosno do njihovog povlačenja na okućnicu i specijalizacije u stočarstvu, voćarstvu i povrtljarstvu.

Ovo se najbolje daje sagledati u pojedinim granama i oblicima kooperativne proizvodnje.

² Ako stanje 1957. godine označimo sa 100 onda je broj kooperanata kao i površine u ratarstvu u 1960. godini povećan za 15 puta, broj kooperanata u stočarstvu za 24 puta, broj goveda obuhvaćenih u kooperaciji 58 puta, ovaca za 24 puta, svinja preko 93 puta.

³ Treba imati u vidu da od ukupno zaposlene radne snage u OPZ jedna četvrtina je bila sezonska radna snaga, uglavnom nekvalificirana. Od zaposlenih fakultetsko obrazovanje imalo je svega 0,2% u 1961. godini. Konstantno je rasla disproporcija površina na jedan traktor (u 1962. godini iznosila je 87,8 ha). Stručne službe, ukoliko su postojale, isključivo su radile na unapređenju proizvodnje na ekonomijama. Već po ovim osnovnim činjenicama perspektiva proizvodnje nije obećavala veća dostignuća.

⁴ Učešće žena u poljoprivrednom stanovništvu u SR Hrvatskoj iznosi 56,4%. Pismenost žena još je uvijek znatno niža od pismenosti muškaraca. Od ukupnog broja žena, 17,1% su nepismene i to u starosnoj dobi od 35-64 godine 23,8%, a preko 65 godina 42,2%. Činjenica je da pretežan broj nepismenih žena žive isključivo od poljoprivredne proizvodnje, pa se ovaj faktor ne smije zanemariti.

KOOPERACIJA U RATARSTVU

Od početka u kooperaciji dominira ratarstvo,, naročito proizvodnja nekih kultura (pšenice). Obim kooperacije prema vrstama proizvoda bio je determiniran s jedne strane zahtjevima tržišta, a s druge strane tehničkom opremljenošću OPZ i savladavanjem tehnologije proizvodnje pojedine kulture. Vrlo često na obim kooperacije su utjecali i stavovi kooperanata, a ponekad i vanekonomske mjere.. Odnosi između ratarstva i stočarstva bili su konstantno nesrazmjerni na štetu stočarstva što je imalo štetne posljedice na kooperaciju uopće.⁵

Proizvodnja pšenice se forsirala u težnji da se podmire vlastite potrebe i da se smanji pa i likvidira uvoz. Zbog toga je učešće površina pod pšenicom u ukupnim površinama u kooperaciji 1959. g. iznosilo 49,33%, a 1960. godine 53,10%. Zatim je uslijedio relativno nagli pad i učešće površina pod pšenicom u ukupnim površinama u kooperaciji 1961. i 1962. godine iznosilo je svega 35%. Ulaganja su bila relativno previsoka, a prinosi često zbog niske proizvodnosti nisu bili dovoljni za pokriće troškova proizvodnje, a kamoli za ostvarenje dobiti. Zbog forsiranja proizvodnje pšenice u kooperaciji individualni posjednici su nametali svoje uvjete (učešće sredstava rada i radne snage), pa je ovo uzrokovalo veće gubitke za znatan broj zadruga. Unatoč velikih investicija iz OIF, proširena reprodukcija se nije mogla odvijati. Četverogodišnji uporedni pokazatelji prosječne proizvodnje po jednom hektaru u SR Hrvatskoj u kooperaciji i izvan kooperacije to potvrđuju. 1959. g. prosječni prinos pšenice u kooperaciji iznosio je 23,9 q/ha. Ali prosječni prinos proizvodnje u kooperaciji u razdoblju 1959 — 1962. iznosio je 21,9 q/ha). Znači uslijedio je relativni pad proizvodnje u kooperaciji a relativni porast proizvodnje na individualnom posjedu izvan kooperacije. Sada su razlike toliko male da više nema razloga da se proizvodnja pšenice veže za kooperaciju. Karakteristično je da je individualni proizvođač iz savladavanja tehnologije visokorodnih sorti povukao odgovarajuće konsekvence. To je od posebnog značaja za ulogu kooperacije. Najnegativnije u kooperativnoj proizvodnji bilo je zapostavljanje zajedničke proizvodnje u kojoj društvene snage drže pored procesa proizvodnje i stručnu kontrolu, a jedino kroz ovaj oblik se moglo jače utjecati na smanjivanje privatnog posjeda. S druge strane, sve više se razvijaju kreditiranje, kontrahiranje odnosno servisiranje kao najniži oblici kooperacije. Zbog toga je 1962. g. zajednička proizvodnja žitnih kultura u kooperaciji opala na 0,8%, dok su usluge porasle na 44,6% a ostali oblici kooperativne suradnje na 54,6% od ukupnih površina zahvaćenih kooperacijom. Posljedica toga su bili znatni gubici u proizvodnji.

Površine u proizvodnji kukuruza u kooperaciji zauzimale su najviše do 45% ukupnih površina u kooperaciji. Prosječni prinosi u kooperaciji znatno su veći i iznose u 1959. godini, kao izuzetno rodnoj godini, 51,9 q/ha, a kasnije se kreću oko 33 q/ha. Dakle, osnovni motiv za intenzivniju kooperaciju je povećana proizvodnja. Međutim, zajednička proizvodnja i ovdje je zastupljena sa svega 0,4% od ukupne površine u kooperaciji pod kukuruzom. Nesavladana tehnologija proizvodnje kukuruza pružila je i ovdje mogućnost

⁵ Dok je npr. broj kooperanata u ratarstvu 1957. g. bio veći za preko 3,5 puta od broja kooperanata u stočarstvu, 1958. taj broj je veći za 5,12 puta. Međutim, 1960. njih je više samo za nešto manje od dva puta (1,91), a 1961 i 1962. godine više ih je za 2,10 puta. Ova neravnoteža utjecala je na interes za kooperaciju a jednim dijelom i na prosječne prinose. Na narušavanje tradicionalne ravnoteže u poljoprivrednoj proizvodnji seljak je gledao s nepovjerenjem.

individualnom proizvođaču da se u kooperaciju više uklopi sa svojim proizvodnim sredstvima i živim radom i time diktira uvjete, tempo i oblike proizvodnih odnosa. Zbog toga, vrlo često, kooperant nije vidio prednosti kooperacijske proizvodnje, pa je i dalje živio u iluziji o svojoj proizvodnoj samostalnosti. Osnovni motiv širenja kooperacije u proizvodnji kukuruza bila je težnja za kooperacijom u stočarstvu.

U proizvodnji šećerne repe rapidno se smanjuju površine u kooperaciji, a prinosi su u opadanju. Četverogodišnji prosječni prinos u kooperaciji iznosio je 234,7 q/ha, a prosjek individualnih gospodarstava u istom razdoblju iznosi 270 q/ha. Nesavladana tehnologija proizvodnje i niske nadnice u poljoprivrednoj proizvodnji osnovni su uvjet opadanja kooperacije u ovoj kulturi. Karakteristično je da je zajednička proizvodnja bila zastupljena sa svega 0,03% ukupnih kooperativnih površina.

Usprkos činjenici da su početni rezultati kooperativne proizvodnje u dugogodišnjim zasadima pokazivali rapidni napredak, ovdje su dostignuća veoma mala, jer ova grana proizvodnje zahtijeva velika društvena investiciona ulaganja koja se sporo realiziraju. Međutim, znatnu prepreku čini nesavladana tehnologija proizvodnje i pomanjkanje specijaliziranih kadrova u voćarstvu i vinogradarstvu. Mnogi tehnološki procesi nisu još osvojeni. Zbog toga je društvena proizvodnja veoma mala i u nekim vrstama voća gotovo neznatna. Ona je najveća u proizvodnji vodenastog voća, međutim učešće kooperacije u dugogodišnjim zasadima u ukupnoj proizvodnji u našoj republici u 1962. je veoma nisko i iznosi kod jabuka 4,62%, kruške 3,90%, šljive samo 0,70%, višnje 5,50%, kajsije 11,0%, breskve 15,20%. Ostale voćke osim mandarinki rijetko prelaze 2%. Vinogradarske površine u društvenom sektoru iznose svega 3,8% a učešće broja čokota na društvenim površinama u sveukupnom broju iznosi svega 2,4%. Zbog toga društveni sektor proizvodi svega 5,4% količina vina, iako su prosječni prinosi po čokotu 1,6 kg a kod privatnika 0,6 kg. Ne može se poreći da su zahvaljujući kooperaciji izvršene izvjesne sanacije voćnih stabala, naročito vinograda, uvedene nove sorte, organizirana zaštita od zaraza itd. Međutim, nestabilno tržište i znatni uvoz stranih voćnih proizvoda utjecali su ne samo na proizvodnju nego i otežavale plasman domaćih proizvoda. Najveću kočnicu u razvitku kooperacije u dugogodišnjim zasadima predstavljao je strah seljaka da će površine pod dugogodišnjim zasadima uz tako skupe investicije nakon prvog uroda automatski postati društveno vlasništvo. Činjenica je da su individualni proizvođači dominantni snabdjevači tržišta i da je društveni utjecaj u ovoj grani beznačajan. Kooperacija u ovoj grani proizvodnje bazira se ustvari isključivo na otkupu. Međutim, zbog slabe organizacije otkupa, teškoća transporta i uskladištenja, smanjuje se interes individualnih proizvođača za ugovaranje i za proizvodnju uopće. Težak plasman vina sve više dovodi u pitanje daljnji razvitak našeg vinogradarstva uopće. Ovome u negativnom smislu naročito pogoduje nerazvijena prerađivačka industrija. Veoma je karakteristično da tradicionalni proizvođači pojedinih vrsta voća u prigradskim područjima ili u krajevima sa povoljnim prirodnim uvjetima za proizvodnju kontinentalnog ili mediteranskog južnog voća sve više gube interes za proizvodnju, zaštitu i obnavljanje voćnjaka. Zbog toga i nije čudo, da u nekim krajevima ogromne količine voćnih plodova i voćaka potpuno propadaju. Ovo je uglavnom posljedica nerazvijene prerađivačke industrije.

KOOPERACIJA U STOČARSTVU

Učešće društvenog sektora u ukupnom stočnom fondu determinirano je velikim ulaganjima što su potrebna za uzgoj stoke. Međutim, subjektivne slabosti društvenih poljoprivrednih organizacija presudnije su od objektivnih poteškoća. Pretežna orijentacija društvenih gospodarstava na proizvodnju strnih žitnih kultura, a manje na proizvodnju kukuruza i krmnih smjesa,⁶ nesigurnost tržišta, variranje cijena, ne samo stoke i stočnih proizvoda nego i stočne hrane koju pretežno uvozimo, dovodi u pitanje stabilno kretanje ukupne proizvodnje stoke i stočnih proizvoda. Suočeni s ovom činjenicom, a i s konstantnim padom ukupnog stočnog fonda na individualnom sektoru, društveni sektor je morao ići odlučnije na kooperativnu proizvodnju u stočarstvu. Međutim, ovo je zahtijevalo odgovor na nekoliko osnovnih pitanja kao što su: kakav je rasni sastav stočnog fonda individualnog posjeda; koliko i kako brzo društveni sektor može utjecati na poboljšanje rasnog sastava stoke; koliko se pojedinih vrsta stoke može rentabilno uzgajati na jednom individualnom gospodarstvu u kooperaciji; koje su sve predradnje potrebne za brže dizanje proizvodne kulture kooperanata u stočarstvu; koje su organizacione forme proizvodne suradnje najadekvatnije, posredno preko OPZ, dobara itd, ili neposredno zasnovane na direktnom odnosu sa prerađivačkom industrijom; kako razvijati rajonizaciju proizvodnje stoke, odnosno specijalizaciju regija, naselja u regijama, odnosno gospodarstava po naseljima; kakav tip kooperanata stočara želimo razviti; kako je moguće osigurati sirovičku bazu za intenzivno stočarstvo, koje bi otvaralo sigurnu perspektivu kooperaciji? Međutim, predhodno se na ova pitanja nije tražio odgovor pa je to uslovlilo velike oscilacije u kooperacijskoj proizvodnji.

U početku u kooperaciji u stočarstvu dominira učešće stoke koju su društvene organizacije davale na uzgoj kooperantu. U kasnijem periodu dominira isporučena stoka individualnih uzgajivača. Prerano stvoreno uvjerenje da je mnogo učinjeno na izmjeni rasnog sastava stoke bilo je pogrešno. Pretpostavilo se da je više učinjeno nego što u stvari jest. Trebalo je voditi računa o održavanju dostignutog nivoa, jer proces degeneracije odvija se znatno brže nego podizanje rasnog sastava stoke.

Najnegativnija strana kooperacije u stočarstvu je ta, što ona nije omogućila širenje površina u društvenom vlasništvu i posjedu na račun smanjenja privatnih površina. To se nije uspjelo čak ni u onim krajevima gdje se u kooperaciji u stočarstvu otišlo najdalje (nekim selima Slavonije, Podravine i dijelovima bjelovarskog kotara). U tim krajevima danas imamo naselja gdje je kooperacija zahvatila gotovo svako individualno gospodarstvo, a postoji i odgovarajući stepen specijalizacije. Međutim društveni sektor u nekim od ovih naselja gotovo nema svojih površina, niti je pokazao veliki interes za stvaranje odgovarajućeg nukleusa društvenog vlasništva i posjeda zemlje. Društveni subjekt nije bio u stanju da garantira odgovarajuću reprodukciju osnovu za ishranu i uzgoj stoke. Zbog toga je kooperant prisiljen da se sam snalazi kako zna, pa mu proizvodnja nije intenzivna niti sigurna u rokovima isporuke i zbog toga ne pomišlja na otuđenje zemlje.

⁶ Posljednjih šest godina (1957-1962) u SR Hrvatskoj glavne stočne kulture bile su i suviše malo zastupljene na društvenim površinama: djetelina na oko 5.400 ha, lucerna na 7.180 ha, kukuruz za krmivo na 8.600 ha. Ovdje misu uračunate površine među usjevima, ali one su bile toliko male da bi neznatno izmijenile ovu sliku.

Ipak učešće kooperacije u organiziranom uzgoju stoke u SR Hrvatskoj daleko je veće nego što je učešće društvenog sektora u uzgoju stoke u vlastitoj režiji.

UČEŠĆE GOSPODARSTAVA U KOOPERACIJI

Postoji izvjesna pravilnost učešća gospodarstava u kooperaciji. Ona je u ovisnosti o socijalno-ekonomskim karakteristikama gospodarstva i veličine posjeda. **Naime, što je posjed manji to je učešće u kooperaciji veće.** U ukupnom broju gospodarstava koja kooperiraju sa više od 70% površina gospodarstva do 1 ha zastupljena su sa 34,2%, gospodarstva od 1—2 ha čine 26,1%, gospodarstva od 2—4 ha čine 27,5% gospodarstava od 4—8 ha 10,8%, a gospodarstva čiji je posjed veći od 8 ha, iako čine 6,5% ukupnog broja gospodarstava u kooperaciji, učestvuju sa svega 1,4%.

Socijalno-ekonomske karakteristike nižih kategorija gospodarstava odlučujući su faktor za njihovo dominantno učešće u kooperaciji. Ona su slabo opremljena, manjka im radne snage i zaprežne stoke, a znatan dio tih gospodarstava je u posjedu nezemljoradničkih i staračkih domaćinstava. Zbog toga je kooperacija za njih jedini izlaz. Međutim, postavlja se pitanje društvene opravdanosti i rentabilnosti kooperacije na ovako malim površinama, naročito ako imamo u vidu i suviše veliku rasparceliranost sitnog posjeda.

Učešće viših kategorija gospodarstava u kooperaciji motivirano je mogućnošću ostvarenja većih prosječnih prihoda po hektaru. Sve je veća pojava uključivanja i »čistih« poljoprivrednih gospodarstava u kooperativnu proizvodnju. To znači, da je proizvodna suradnja zbog svoje proizvodne i društvene opravdanosti zahvatila sve kategorije gospodarstava bez obzira na manju ili veću ovisnost o poljoprivrednoj proizvodnji. Međutim, više kategorija zbog svoje bolje opremljenosti nastoje da u kooperaciji učestvuju sa više svojih sredstava i živog rada da bi sebi osigurali veću dobit u raspodjeli. Ali to najčešće nije popraćeno i visokom produktivnošću, pa u suštini šteti razvoju kooperacije.

Samo ćemo se kratko osvrnuti na učešće pojedinih kategorija gospodarstava u pojedinih oblicima kooperacije u ratarstvu. Evo o tome podataka:

Gospodarstva po učešću u oranju, sjetvi, žetvi i kosidbi

Kategorija posjeda	B r o j g o s p o d a r s t a v a					
	Oranje	%	Sjetva	%	Žetva, kosidba i vršidba	%
Ukupno	84.896	100	7.662	100	283.293	100
Do 2 ha	28.829	34,0	2.370	30,9	110.964	39,2
2—5 ha	38.219	45,0	3.800	49,6	108.674	38,4
5—8 ha	12.230	14,4	1.031	14,1	42.603	15,0
Preko 8 ha	5.618	6,6	411	5,4	21.052	7,4

Rapidno smanjenje broja zaprega i ostale opreme individualnih gospodarstava znatno je utjecalo na povećanje usluga u oranju, dok je sjetva znatno manje zastupljena zbog djelomično velikog učešća samostalnih sjetvenih

radova. Međutim, usluge za žetvu su najzastupljenije, vjerojatno i zbog toga što je žetva vezana za kratke agrorokove i pretežno se može obaviti tehnikom i strojevima.

Najupadljivije negativno obilježje kooperacije očituje se u naravnomjernoj teritorijalnoj razvijenosti kooperacije i to ne samo u odnosu na ukupni broj kooperanata i obuhvaćenih površina i stoke u kooperaciji, nego i u odnosu na oblike kooperacije. Kooperacija je, npr. razvijenija u Slavoniji, sjevernoj i srednjoj Hrvatskoj, a malo ili nikako na području Banije, Like, Gorskog kotara i Dalmacije. Prema popisu poljoprivrede od 1960. godine u zakupu zemlje, u odnosu na ukupni broj gospodarstava u zakupu, Slavonija je učestvovala sa 66%, srednja i sjeverna Hrvatska sa 13,4%, Dalmacija sa 12,5% a Lika, Banija i Gorski kotar zajedno sa svega 5,9%. Po broju gospodarstava koja kooperiraju u obradi zemlje Slavonija učestvuje sa 44,2%, srednja i sjeverna Hrvatska sa 36,4%, a ostala četiri područja sa svega 12,8%. U stočarstvu Slavonija sa sjevernom i srednjom Hrvatskom učestvuje u kooperaciji sa 96,5%. Seljačka gospodarstva iz Slavonije i sjeverne i srednje Hrvatske isporučuju od ukupne kooperacijske stočne proizvodnje 97,8% goveda, 72,1% ovaca, 95,8% svinja i 72,3% peradi. Nerazvijena područja ili uopće nemaju razvijenu kooperaciju ili im je učešće minimalno. Ovo upućuje na velike mogućnosti razvitka kooperacije u tim područjima, naročito u stočarstvu, a i drugim granama proizvodnje. Opći je zaključak da je kooperacija u ratarstvu i stočarstvu u Dalmaciji, Lici i Gorskom kotaru neznatnog opsega. Ovo je posljedica nerazvijenosti društvenog sektora poljoprivrede, velike fluktuacije kadrova, a donekle i nehaja odgovornih društvenih faktora. Po nekim proračunima Lika bi mogla pokriti naše potrebe u sjemenskom krumpiru, a Dalmacija podmiriti potrebe u povrću i donekle u voću. Međutim, ni društvena proizvodnja ni kooperacija u tim područjima ni u jednoj od navedenih kultura nije tolika da bi se mogla smatrati značajnom. Iz ovoga slijedi nedvosmisleni zaključak da ne iskorištavamo potencijalne mogućnosti pojedinih krajeva, što je bez sumnje rezultat slabosti lokalnih organa a i naše agrarne politike uopće.

Najnovije tendencije razvitka kooperativnih odnosa ne obećavaju da će se situacija u ovom pogledu znatnije popraviti. Ovo je vidljivo iz pokazatelja učešća kooperacije iz pojedinih kotara u prvoj polovini 1963. godine.

I pored mogućnosti da se u kooperaciju uključe sva društvena gospodarstva, kao i prerađivačke i distributerske organizacije, još uvijek je dominantnije učešće zadruga kao osnovnih nosilaca kooperativnih odnosa. Očekivanja da će se kooperacija razvijati i u područjima gdje do sada nije bila zastupljena nije se ispunilo. Integracione tendencije znatno utječu na smanjenje i onako malog broja poljoprivrednih zadruga što je naročito štetno utjecalo na kooperaciju u nerazvijenim područjima. Već danas se postavlja pitanje društvene opravdanosti smanjenja broja zadruga. Iako je broj zadruga u 1962. godini u odnosu na 1957. bio smanjen za 50,6% a broj ekonomija pri zadrugama za 47,3%, vlastite površine zadruga su se u tom razdoblju povećale za 3,4% (stvarno povećanje je mnogo veće jer su znatne površine u tom razdoblju ustupljene poljoprivrednim dobrima; računa se da su OPZ smanjile na taj način vlastite površine u 1962. g. u odnosu na 1960. za oko 50%). Površine pri OPZ u kooperaciji 1962. g. u odnosu na 1957. povećane su za

15 i po puta tako da su ukupne površine ekonomija i površine u kooperaciji iznosile te godine 205.082 ha.⁷

Kooperacija po učešću pojedinih kotara u pojedinim vrstama proizvodne suradnje u prvoj polovini 1963.

% od ukupnog obima u kooperaciji u SR Hrvatskoj						
K o t a r	Pod žitom (ha)	Obra- diva površina (ha)	Upotreba umjetnih gnojiva (kg)	Indu- strijsko bilje (ha)	Povrtno bilje (ha)	Prskanje voćnjaka (kom.)
Bjelovar	20,1	17,5	16,4	3,1	30,5	20,8
Od toga: OPZ	16,3	14,1	14,0	3,1	18,3	19,0
Karlovac	2,2	2,9	13,1	—	12,3	1,4
Osijek	70,3	71,7	—	95,7	16,7	6,8
Od toga: QPZ	47,5	47,0	—	58,2	6,9	6,9
Pula	0,5	0,6	—	—	3,9	0,8
Od toga: OPZ	0,4	0,4	—	—	2,1	—
Rijeka	—	0,0	—	—	0,1	—
Sisak	1,1	0,0	—	0,1	0,1	2,1
Split	0,0	0,4	—	0,3	10,3	31,9
Varaždin	4,8	4,7	—	0,8	25,7	28,6
Zagreb	1,0	1,3	—	—	0,4	7,5

S obzirom na praktična iskustva u dosadašnjem razvoju kooperacije i ispoljene slabosti u njenom razvitku potrebni su radikalni zaokreti u cilju njene intenzifikacije.

Pretpostavke za radikalnu promjenu sadržane su u prvim koracima započetih integracionih tendencija (vertikalnih i horizontalnih). Po nekim preliminarnim pokazateljima već danas se može reći da su za nepune dvije godine, otkad su se na kooperaciju orijentirale snažnije i krupnije organizacije (proizvođačke, prerađivačke i distributerske), zabilježeni znatniji rezultati u organizaciji kooperativne poljoprivredne proizvodnje. Pri dobrima, kombinatima i poduzećima djeluju danas preko 150 ekonomskih jedinica za suradnju sa selom. S pravom se očekuje, s obzirom na tehnička sredstva, kadrove i investicione mogućnosti, da će se kooperacija ubuduće razvijati u povoljnijim okolnostima. Naime, već sama činjenica da su mnoge od ovih organizacija postale krupni i serijski proizvođači u poljoprivredi daje osnove za ovu pretpostavku. Osim toga daljnji uspješan razvoj kooperacije može se očekivati zbog potreba dobara, kombinata i tvornica da prošire i osiguraju svoju sirovinsku bazu. Upravo u tome i jest smisao integracionih procesa, u kojima je asimilirana i većina zadruga, ili, ako one nisu iščezle, pretvorile su se u neku vrstu isturenih pogona velikih poljoprivrednih gospodarstava. Ova ocjena vrijedi za one rajone gdje su oblici društvene proizvodnje razvijeni.

⁷ Od 1957. do 1961. godine prosječna veličina vlastitih površina OPZ kretala su se od 102 do 234 ha, a prosječna veličina ukupnih površina (vlastitih i u kooperaciji), od 112 do 493 ha. U međuvremenu su zabilježena jača odstupanja kod oba prosjeka, naročito 1959. i 1960. godine.

Međutim,, postavlja se pitanje organizacije kooperativne proizvodnje u onim područjima gdje u blizini ne postoje veća društvena gospodarstva, a ona udaljenija nisu u mogućnosti niti su zainteresirana da kooperiraju. Poljoprivredne organizacije su razvile kooperaciju pretežno s »neposrednim susjedima« i u onim naseljima gdje su »društveni prodori« vršeni ranije i posredstvom poljoprivrednih zadruga. Prva iskustva upozoravaju i na opasnost da se ove organizacije u tzv. špicama proizvodnje isključivo orijentiraju na vlastitu proizvodnju i time ne pružaju pravovremene usluge kooperantima. Ovdje će naročitu poteškoću predstavljati korištenje mehanizacije, jer se, uslijed integracije, ona u izvjesnom smislu »udaljila« od individualnih proizvođača. Stoga je potrebno izučiti najpovoljnije mogućnosti i forme pružanja pomoći, a da to ne utječe na poskupljenje troškova.

Što se tiče razvitka kooperativnih odnosa na onim područjima gdje uopće ne postoje društvena gospodarstva u poljoprivredi, potrebno je izučiti privredne mogućnosti i stvaranje društvenih jedinica, koje će biti sposobne razvijati kooperativnu proizvodnju, makar bile i zadruge. Početni koraci moraju biti zasnovani na specijalizaciji kao jedinom uvjetu intenzifikacije proizvodne suradnje. Ovo naročito i treba doći do izražaja u tzv. nerazvijenim krajevima gdje bi kooperativni odnosi mogli biti jedini ozbiljni društveni prodori u poljoprivredu. Ako se igdje kriju velike potencijalne rezerve koje nisu iskorištene onda su one upravo ovdje.

Optimalno moguća dostignuća u kooperaciji pretpostavljaju adekvatnija tehnička sredstva, veće količine reprodukcionog materijala i rentabilnija investiciona ulaganja. Jednako važan činilac predstavlja i iznalaženje takvih formi koje će snažnije motivirati kooperante ne samo u povećanju produktivnosti nego i u ustupanju zemlje društvu ili u udruživanju većih kompleksa (komasacija kultura) radi rentabilnijeg iskorištavanja krupne tehnike.

Iz dosadašnjeg iskustva u razvoju kooperacije može se pretpostaviti više mogućnosti za masovnije i trajnije uključivanje individualnih proizvođača u kooperativne odnose. Navodimo samo neke od tih pretpostavki:

— veliki interes individualnih proizvođača za potpuno zdravstveno osiguranje;

— težnja kooperanata za zasnivanje stalnog radnog odnosa, što bi se naročito moglo koristiti u kooperaciji deficitarnih proizvoda kao što su voće, povrće i stočni proizvodi;

— školovanje odnosno stipendiranje djece poljoprivrednika;

— davanje dugoročnih kredita pod povoljnim uslovima (za gradnju kuća i drugih objekata);

— radikalno provođenje a i realnije normiranje agrominimuma.

Realizacija i šira primjena ovih i drugih pretpostavki zahtijeva prethodno izučavanje svake od navedenih mogućnosti i eventualno njihovo zakonsko reguliranje .

Summary

THE COOPERATION IN AGRICULTURE IN SR CROATIA

In Yugoslavia social sector of agriculture cooperates with the individual agricultural producers in a crop production as well as in a cattlebreeding. The main forms of such cooperation are: 1) mechanical service in ploughing and harvesting

2) supply of inputs 3) agricultural extension service 4) credit arrangements 5) contract arrangements with guaranteed buy off prices 6) cooperative production.

The cooperation is free and voluntary. Its main goals are: gainings in economies of production, increase of production for market and inclusion of individual agricultural producers into social division of labour and planned agricultural production. The author undertook an analysis of the development of cooperation in agriculture in SR Croatia during the period from 1957 to 1963. In 1957 in various forms of cooperation there was only 0,4% of the total arable individually owned land, while in 1962. that percentage rose to 6,2. In some years during the analysed period there were 2 to 5 times more individual owners in the cooperative crop production than in the cattlebreeding cooperation. Though individual owners through cooperation produce on a more profitable way and with more economies, cooperation has not yet achieved a satisfactory level. Higher yields per hectar in cooperation (for wheat up to 0,5 ton and for corn 1,1 tons) than in individual farming, are not sufficient motive for many individual farmers to enter cooperation. Taking into account the fact that the social sector in SR Croatia is rather small (occupies only 12% of the total arable land), the author considers as necessary to intensify cooperation and to increase the yields in cooperative production.

The socio-economic justification of cooperation for society and for individual producers as well, the author sees in realization of following demands:

1) increase of agricultural production up to the maximum by the use of social means of production.

2) distribution of income in cooperation according to the partner's participation in production and work.

3) realization of the socialistic expanded reproduction.

4) realization of selfmanagement in the form of association of producers.

Farmer's inclination to cooperation with social sector of agriculture and the increase of yields per hectar in cooperative production will depend on realization of above mentioned demands, concludes the author.

Резюме

КООПЕРАЦИЯ В СР ХОРВАТИИ

Общественный сектор сельского хозяйства в Югославии сотрудничает с единоличными хозяйствами (если у них не больше 10 гектаров земли). Это сотрудничество осуществляется в области скотоводства. Главными видами сотрудничества являются: разнообразные услуги единоличникам (в пахоте, в посеве, снабжение сортными семенами, обеспечение специальных служб и т. п.), кредитование и заключение договоров (авансирование в наличных деньгах или же в виде репродукционного материала и обеспечение выкупных цен), совместное производство (общественный сектор обеспечивает сельскохозяйственные машины, его специалисты уточняют какую технологию нужно применить, или же общественный сектор отдаёт единоличникам свой скот на откорм, даёт ему корм и др.). Все эти виды сотрудничества одним словом называются - кооперация.

Такое кооперативное сельскохозяйственное производство свободно и на добровольных началах, а своей целью имеет увеличение производительности в единоличном секторе и его включение в общественное разделение труда и в плановое производство в сельском хозяйстве. Автор в статье анализирует развитие кооперативного производства в СР Хорватии за период с 1957 года по 1963 год. В течение этого периода большое число единоличников, вместе с их посевными площадями, включено в кооперативное производство. В 1957 году кооперативным производством было охвачено 0,4% посевных площадей индивидуального сектора, а в 1962 году 6,2%. В течение рассматриваемого периода единоличники в 2-5 раз больше участвовали в кооперации в земледелии, чем в скотоводстве. Хотя в сотрудничестве с общественным сектором единоличники производят более рентабельно и более экономично, кооперация всё ещё не приобрела удовлетворительные размеры. Большие урожаи (пшеницы до 5 центнеров с одного гектара, кукурузы до 11 центнеров с одного гектара) всё ещё не являются достаточным стиму-

лем для того, чтобы гораздо большее число единоличников решилось войти в кооперативное производство.

Вак как общественный сектор в Хорватии небольшой (в единоличном секторе находится 84% совокупной посевной площади), автор считает, что нужно интенсивировать производство в кооперации и увеличить урожай с одного гектара.

Оправдать кооперацию общественно-экономически и перед общностью и перед единоличным производителем можно, по мнению автора, только в том случае, если в этом процессе налицо следующие элементы:

1) необходимо, чтоб употребление общественных средств труда возможно больше увеличивало и революционировало производство;

2) необходимо правильно распределять доходы, которые являются результатом этого совместного труда, и чтоб эти доходы были соразмерны участию в производстве;

3) необходимо, чтоб путём кооперации осуществлялось социалистическое расширенное воспроизводство;

4) необходимо, чтоб в кооперации был налицо принцип самоуправления, чтоб производители могли свободно принимать решения.

Поскольку эти условия будут выполняться, постольку в будущем будет крепнуть желание производителей войти в кооперацию и бороться в ней за увеличение урожая.